

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

בס"ד שצור מורה מוריננו הרב יהודה גנס שליט"א שבת וישלח תשע"ז:

האם יש חשש איסור ריבית בהשקעה בקופות גמל וכדומה¹

חלק א'

- א. הנה בשנים האחרונות מחוייב כל מעביד בארץ ישראל להפריש עבור העובד לקופת גמל שרשומה ע"ש העובד, ומנוהלת ע"י חברת ניהול המשקיעה את הכסף עבור העובד [תמורת דמי ניהול], ויש לברר האם אין בהשקעות אלו חשש ריבית [וכן בקרנות השתלמות וכדו'].
- ב. וכעת התעורר גם נידון לגבי תכנית הממשלה "חסכון לכל ילד", שבה יפריש ביטוח לאומי עבור כל ילד 50 נח לחודש, והכסף יושקע בתכנית חסכון בבנק או בקופות גמל, האם אין כאן משום חשש ריבית^{2 3}.
- ג. והנה כפי המתפרסם, קופות הגמל משקיעות את הכסף בכמה מקומות כדי להבטיח את הכסף והרווחים, ועיקר המקומות בהם הכסף מושקע הוא ב: אגרות חוב ממשלתיות, אגרות חוב קונצרניות, מניות, אופציות, תעודות סל, ויש לברר את דינם וכדלהלן.
- ד. והנה קניית אגרות חוב ממשלתיות דינם כהלוואה לקופת המדינה [שאף שהאדם קונה את אגרות החוב, ה"ז כאדם שכתב שט"ח על עצמו ומוכרו בפחות שהרי זה ריבית גמורה], אלא שיש לדון האם הדבר אסור, שהרי אין כאן הלוואה לאדם פרטי אלא לקופת המדינה.
- ה. והנה בבית יוסף⁴ הביא מחלוקת בין הרשב"א להרא"ש בדין קופת צדקה וכדו', האם מותר ללוות ממנה בריבית⁵, שהרשב"א צידד להתיר אף בריבית קצוצה, מכיון שמדובר ב"קופה שאין לה בעלים ידועים", [אלא דכתב שלענין מעשה אינו מורה להתיר] והרא"ש החמיר בדבר, ולמעשה נקט שם הרמ"א להחמיר בדבר, ולכאורה לענין קופת המדינה שלמעשה יש להחמיר בדבר, [אלא דיש המוסרים בשם החזו"א שבקופת המדינה הדבר קל יותר⁶, וצ"ע בזה⁷], אלא שלמעשה נחתם ע"י ראשי המדינה הסכם היתר עיסקא כדו'⁸, וע"כ למעשה ההוראה להקל בדין קניית אגרות חוב ממשלתיות.
- ו. ואולם לגבי קניית אגרות חוב קונצרניות [דהיינו אגרות חוב של חברה הנמכרים בריבית ע"י הממונים על החברה] שבקנייתם מלווים בריבית לחברה, אין מקום להקל ע"פ סברת הרשב"א הנ"ל, שכן כאן יש לחברה בעלים ידועים [שהם בעלי החברה, ואולי אף בעלי כל המניות של החברה, וכדלהלן], אלא שיש לדון האם יש מקום להקל משום שמדובר

¹ בהכנת השיעור נעזרתי הרבה בקו' שיצא לאור ע"י הרה"ג יעקב לנדו ממודיעין עלית, ובספר נתיבות שלום [לגרש"י גלבר שליט"א] ועוד.

² לגבי תכנית חסכון בבנק, יש הרי לכל בנק באר"י היתר עיסקא, ומדינא אפשר לסמוך עליו. [אולם יש הסוברים שכשאין הכרח לא כדאי להסתמך על הערמה זו, וכדלהלן].

³ אף שמדובר בהשקעה עבור קטנים, הלא אסור לספות להם איסור [ומצינו בגמ' בכגון דא: "יתמי דאכלי דלאו דידיהו ליזלו בתר שבקיהו" (ב"מ)], מלבד זאת הלא הכסף ינתן ויושקע גם עבור נערים בני מצוות עד גיל 18-21.

ועיקר הנידון לגבי ההשקעה בקופות גמל. [שע"פ מה שהתפרסם יתנו רוחים יותר גדולים מההשקעה בתכניות חסכון בבנק].

⁴ יורה דעה סוף סימן ק"ס.

⁵ והוא הדין לענין הלוואה לה בריבית.

⁶ עיין במובא בשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' קי"א, וכן נמסר מפי השמועה.

⁷ מה שכתבו שם שלא מצינו קופה שכזו אינו מובן לי, דמ"ש מקופת הקהל שנהגה בכל הדורות, שפשוט שמי שעזב את העיר והקהילה לא יכל לתבוע את חלקו, ומי שבא להשתקע בעיר זכה מיד בשותפות בממון שבה, וע"כ עינה קופה השייכת ל"ציבור" וה"נ בכה"ג. [ואף שאין הקופה מתנהלת כראוי ע"פ דין תורה, לא שמענו שבמקום שהפרנסים לא התנהגו כיושר היתה נחשבת קופת הקהל כהפקר].

וכן סבר מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שדין קופה זו כדו' ממון הציבור, ואסור לשנות מכפי שנקבע ע"י הממונים עליה אחר שנבחרו ע"י הציבור. [כן שמעתי מאממ"ר שליט"א ששמע ממנו].

⁸ כפי הנשמע הנוסח בהיתר עיסקא זו נכתב בהידור.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

- בחברה בע"מ [דהיינו שאין הנכסים הפרטיים של בעלי החברה משועבדים לפרעון החוב, ורק נכסי החברה אחראים לפרעון החוב].
- ז. והנה בשו"ת מהר"ם שיק⁹ צידד להקל בדבר, משום שלדעתו אין הנכסים של בעלי המניות אלא הנכסים שייכים לחברה שהיא 'ישות משפטית' שאינה חייבת במצוות, והבעלים אין דינם אלא כמלווים לחברה.
- ח. אולם תלמידו המהרש"ג¹⁰ תמה מאוד על דבריו, שכן מסתבר שע"פ דין תורה אין מושג של ממון השייך ל'ישות משפטית' שאינה קיימת כלל, והגדרת הממון ע"פ ד"ת הוא שהממון שייך לחלוטין לבעלי החברה, ומה שאין שאר נכסיהם משועבדים לפרעון החוב הוא משום שכך התנו מראש, ו"כל תנאי שבממון קיים", וכן נקטו רבים מן הפוסקים בדורות האחרונים¹¹.
- ט. אלא שבשו"ת אגרות משה¹² כתב לחלק בין ללוות מחברה [או בנק] בריבית שהדבר אסור [ללא היתר עיסקא], לבין להלוות לחברה, שלדבריו הדבר מותר, שמאחר שאין כאן אדם המשועבד שעבוד הגוף, ואין כאן אלא שעבוד נכסים על נכסי החברה, אין כאן משום איסור ריבית.
- י. אולם כמה מן הפוסקים תמהו על דבריו מדברי הרמב"ן¹³ [שהובאו להלכה בפוסקים¹⁴] שאסור לישראל לתת משכון עבור נכרי הלוח מישראל אחר בריבית, [שהרי משכוננו משועבד להלוואה בריבית והרי זה כמי שלוח הוא בריבית], והרי גם שם אין שעבוד הגוף כלל, וא"כ מוכח שיש איסור ריבית גם במקום שיש שעבוד הגוף בלא שעבוד נכסים.
- יא. ולכאורה אדרבה בענינו הדבר חמור עוד יותר, שבמקרה הנ"ל אין לישראל שעבוד הגוף כלל, משא"כ בענינו שמוטל על בעלי החברה למצוא ממונים שיתעסקו בממון כראוי וידאגו לתשלום החובות כראוי, אלא שאינם משועבדים להתעסקות רק בממון החברה, וא"כ יש מקום להבין שיש כאן אף שעבוד הגוף לפרוע מממון מסוים¹⁵.
- יב. ולמעשה, ההוראה היא שאין להשקיע בבנק וחברה בלא היתר עיסקא, ולפי זה אין לקנות אגרות חוב קונצרניות מחברה שלא נחתם עימה היתר עיסקא כדין.
- יג. אלא דהנה שורש היתר העיסקא הוא שהמשקיע נעשה כשותף בנכסי מי שהשקיע אצלו¹⁶, ולפי זה אם החברה שאת אגרות החוב שלה קנו עושה עסקים באיסור [מלוח בריבית, מחללת שבת או מחזיקה חמץ בפסח רח"ל וכו'] נמצא א"כ שהמשקיעים הם כשותפים בעברות אלו.
- יד. אלא שבהיתר עיסקא יש תנאי שאין המשקיע שותף רק בעסקים שנעשו בהיתר, שע"פ זה לכאור' הדבר מותר.

⁹ סימן קנ"ח.

¹⁰ עיין בדבריו בשו"ת מהרש"ג חלק א' סימנים ד' וה', ובחלק ד' סימן ל"ט.

¹¹ עיין שו"ת מנחת שלמה חלק א' סימן כ"ח, שו"ת מנחת יצחק חלק ג' סימן א', שו"ת אגרות משה יו"ד חלק ב' סימנים ס"ב – ס"ג.

¹² שם.

¹³ שהובאו בס' התרומות שער מ"ו חלק ד'.

¹⁴ עיין רע"א יו"ד סי' קס"ט בדבריו על הט"ז ס"ק י', ובסד"ט שם ס"ק י"ב.

¹⁵ ועיין מש"כ בזה בס' נתיבות שלום סימן קע"ג סעיף ט'.

¹⁶ וכמבואר בגמ' שישוד דין 'עיסקא' הוא "פלגא מלוח ופלגא פקדון", דהיינו שותפות ברווחים ובהפסדים [ומלבד זה צריך המשקיע לשלם למתעסק עבור התעסקותו וטרחה עבורו], אלא דבדין 'עיסקא' צריך לשלם כמחצית מהרווחים, ובמקרה של הפסד מפסיד המשקיע את כספו, ובהיתר עיסקא חידשו האחרונים שלא יהיה נאמן המקבל על הפסדים רק ע"י עדים כשרים, ועל הריחוק אינו נאמן לומר שלא היה רק בשבועה, וחידשו להתנות 'כסום התפשרות' שאם ישלמו [בנוסף על הקרן] יפטר מכל חובת הוכחה.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

חלק ב'

טו. ואמנם לגבי מניות נחלקו פוסקי זמננו, האם קונה המניות נחשב כבעלים ממש בחברה, ואחראי על כל מה שנעשה בחברה, או שכל זמן שאין לו זכות הבעת דיעה אינו כבעלים, ואין זה אלא כהלוואה לחברה.

טז. ונ"מ מנידון זה, האם יועיל היתר עיסקא שיחתם עם חברת המניות, שאם קונה המניה הוא כבעלים בחברה לא יועיל היתר עיסקא בינו לחברה, אלא יהיה צורך להיתר עיסקא בין חברת המניות לבין כל החברות עימם החברה מתעסקת¹⁷, משא"כ אם אינו נידון אלא כמלוה לחברה יועיל היתר עיסקא שיחתם בינו לחברה.

יז. ויתכן שיש מקום לחלק בין סוגי המניות השונים, שישנם מניות שלעולם לא יהיה לקונה זכות הבעת דיעה בנעשה בחברה, ומאידך יש מניות שאם יתאגדו רוב מקוני המניות יוכלו להשיג שליטה על הנעשה בחברה [אלא שכל זמן שלא עשו כן אין חשיבות לדעתם כנגד דעת המחזיק ברוב המניות], די"ל שבסוג הראשון אין כאן בעלות כלל, ומאידך בסוג השני יש כאן בעלות גמורה, רק שבפועל דעת הרוב מכרעת.

יח. והנה בשו"ת מנחת יצחק¹⁸ צידד שכל בעלות על מניות אינה כבעלות בחברה, כ"ז שאין האדם בעל דיעה, וכך העידו¹⁹ שציידד כך הגרי"ש אלישיב זצ"ל מעיקר הדין.

יט. ומאידך רבים החוששים שמא הדבר כן נחשב כבעלות, ולמעשה [כפי הנשמע] במסלולי ההלכה בקופות הגמל [בין באלו המתנהלים ע"פ הוראת ועד ההלכה של העידה החרדית בין באלו המתנהלים ע"י "גלאט הון" בפיקוח ועד ההלכה מטעם בתי הדין של הגר"ש וואזנר ויבלט"א הגר"נ קרליץ] אין קונים כלל מניות באופן ישיר עבור המשקיעים.

כ. והנה יש עוד סוג של השקעות והוא מסחר באופציות או בחוזים עתידיים, שענינם הזכות לקנות מניות או מוצר מסוים, שהקונה אופציה זכה בזכות לקנות מניה, ובידו להחליט עד תאריך מסוים אם מעוניין בה, [ואמנם גם אם לא יקנה אותה לא יוחזר אליו כספו ששילם עבור האופציה], ואופציות אלו גם נסחרות בבורסה כמניות, וכעין זה חוזים עתידיים הם הסכם קניה על כמות סחורה מסוימת [כגון על כמות טון מסוימת של חיטה שעתידה לגדול בשנה הבאה] וגם הם נסחרים בבורסה, וכנ"ל.

כא. ולגבם נקטו פוסקי זמננו שאין חשש איסור במסחר בהם, כיון שבפועל עדיין לא זכה הקונה בכלום, ואין כאן אלא מסחר בזכות על דבר עתידי, ועיין בהערה²⁰.

כב. וישנו סוג נוסף של השקעה הנקרא "תעודות סל", שעניננו שאדם קונה אצל חברת השקעות זכות לקבל את כספו בצמוד למדד מניות מסוים [למשל אם שילם 100 ₪ וקנה תעודה הצמודה ל"מדד ת"א 25", יקבל את כספו בצמוד למדד המניות של 25 חברות

¹⁷ מה שכנראה לא קיים כלל.

¹⁸ ח"ג סי' א'.

¹⁹ עיין בס' נתיבות שלום שם, ועוד.

²⁰ לכא' עדיין היה מקום לדון אם אין כאן איסור "לפני עור" או מסייע לדבר עבירה, שהמסחר באופציות מעודד את המסחר במניות, ואם המסחר במניות הוא שלא כדין הרי מכשילים את המתעסקים בהם ע"י קניית האופציות.

אולם י"ל דמכיון שיש שהקילו בכל מסחר בע"מ וכנ"ל, שוב אין כאן משום "לפני עיור", וכעין שכתב הגרשז"א לגבי קניית פירות שביעית מהמיקל בקדושת פירות נכרים, וכעין שכתבו אחרונים לגבי האכלת חדש בחו"ל למיקל בדין חדש בחו"ל, ועדיין צ"ע בזה.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

מסוימות²¹, ואם מדד זה עלה ב-10% יקבל 110 שח, ואם הוא ירד ב-10% יקבל תשעים שח), שלגביו דנו פוסקי זמנינו אם הדבר מותר, ולמעשה במסלולים המפוקחים ע"י ועד ההלכה של העד"ח סותרים בתעודות אלו בצירוף היתר עיסקא הנחתם עם חברות אלו, ובמסלולים המפוקחים ע"י "גלאט הון" נמנעים מכך.

כג. והנה כפי הנשמע נקטו רבני ועד ההלכה של בד"ץ העד"ח דמעיקר הדין אין כאן אף צורך להיתר עיסקא, ואין זה אלא כקניית כרטיס הגרלה, או כתשלום על ביטוח שהתירו הריב"ש, ומאידך פקפקו בזה רבים דשם²² רבים הסיכויים שלא יקבל כלום, וגם אין קשר בין הסכום ששילם לסכום שמקבל, ולכן שם מקח עלה ולא שם הלוואה, ומשא"כ כאן שמקבל את כספו בצמוד למדד מסויים אין זה נידון אלא כהלוואה עם הצמדה מסוימת²³.

כד. אלא דמ"מ לכאו' עדיין יש להקל מטעם ההיתר עיסקא שנחתם עם החברה שמנפיקה את תעודות הסל, אולם יש שפקפקו בזה²⁴, דהלא יסוד ההיתר עיסקא הוא שהמשקיע כשותף עם המושקע בעסקיו, ומתנה שאין לו חלק בדברים האסורים ע"פ הדין, וכנ"ל. ולגבי תעודות סל מחוייבת החברה [ע"פ החוק והתקנון] להחזיק במניות וכו' כנגד הסכומים שהשקיעו אצלה, וא"כ איך שייך להתנות שאין חלק בנכסיה אלא כנגד דברים המותרים, ומאידך יתכן שיש להם גם הרבה נכסים מותרים כאג"ח ממשלתיות ואג"ח קונצרניות מחברות שנעשה איתם הית"ע וכדו', ויכול המשקיע להיות שותף רק בנכסים אלו, ועבור סכום ההתפשרות מקבל בצמוד למדד עליו התנה, ועדיין צ"ע בכל זה.

²¹ הנחשבות כמובילות במשק הישראלי.

²² שו"ת ריב"ש סי' שח, וכנפסק להלכה בשו"ע יו"ד סו"ס קע"ג.

²³ ואף אם הדבר קרוב לשכר ולהפסד אין בהלוואה היתר כזה, כידוע.

²⁴ והיו גם שפקפקו על נוסח ההיתר עסקא שנעשה, ומהגר"י שרייבר שמעתי שלדעתו בביטוחי החיים שנעשו בקופות הגמל במסלולים הנ"ל לא נעשה היתר עיסקא כדין, ולא התבררו אצלי כל הדברים האלו לע"ע.